

Верховний
Суд

Речово-правові способи захисту цивільних прав: практика Великої Палати Верховного Суду

Дмитро Гудима –
суддя Великої Палати Верховного Суду,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка

«Лекторіум» - суботні лекції на тематику правосуддя, застосування норм матеріального та процесуального права», 01.06.2019, м. Київ

1. “Володіння”

“Володіння”: значення терміну

Постанова ВП ВС, 04.07.18, справа №653/1096/16-ц міста Генічеськ (провадження №14-181цс18)

- ✓ Цивільне законодавство розрізняє право володіння як **складову повноважень власника** (частина перша статті 317 ЦК України), як **різновид речових прав на чуже майно** (пункт 1 частини першої статті 395 ЦК України) та як **право, що виникає на договірних засадах**, тобто договірне володіння (пункт 40 постанови).
- ✓ Володіння рухомими та нерухомими речами відрізняється: якщо для володіння першими важливо встановити факт їх **фізичного утримання**, то володіння другими може бути підтверджене, зокрема, **фактом державної реєстрації права власності** на це майно у встановленому законом порядку (пункт 43 постанови).

“Володіння”: принцип реєстраційного підтвердження

Постанова ВП ВС, 04.07.18, справа №653/1096/16-ц міста Генічеськ (провадження №14-181цс18)

- ✓ Особа, яка зареєструвала право власності на об'єкт нерухомості, набуває щодо нього всі правоможності власника. Факт володіння нерухомим майном (*possessio*) може підтверджуватися, зокрема, державною реєстрацією права власності на це майно у встановленому законом порядку (**принцип реєстраційного підтвердження володіння**) (пункт 90 постанови).
- ✓ Одна з особливостей найму житла полягає, зокрема, у тому, що наймач має право **тимчасового володіння** (*detentio*) ним. Право **володіння** (*possessio*) житлом залишається в його власника, який не втрачає це право навіть тоді, коли інша особа використовує таке майно протиправно (пункт 91 постанови).

Nota bene!

Окрема думка судді ВП ВС Ситнік О. М.

- ✓ *Володіння – це фактичне, фізичне панування над майном, яке передбачає повний фізичний контроль його власника чи законного володільця.*

2. Віндикаційний позов

Віндикаційний позов: загальні правила

Стаття 387 ЦК України. Право власника на витребування майна із чужого незаконного володіння

- ✓ Власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним.

Постанова ВП ВС, 14.11.18, справа №183/1617/16 села Піщанки (провадження №14-208цс18)

- ✓ Можливість власника реалізувати його право витребувати майно від **добросовісного набувача** згідно зі статтею 388 ЦК України залежить від того, на якій **підставі** добросовісний набувач набув це майно у власність, а у разі набуття його за **оплатним договором** – також від того, **як саме майно вибуло** з володіння власника чи особи, якій власник це майно передав у володіння (пункт 145 постанови).

Віндикаційний позов: мета витребування майна

Постанова ВП ВС, 14.11.18, справа №183/1617/16 села
Піщанки (провадження №14-208цс18)

- ✓ Метою віндикаційного позову є забезпечення введення власника у володіння майном, якого він був незаконно позбавлений. У випадку позбавлення власника володіння нерухомим майном означене введення полягає у внесенні запису про державну реєстрацію за власником права власності на нерухоме майно (принцип реєстраційного підтвердження володіння нерухомістю) (пункт 142 постанови).

Віндикаційний позов: рішення суду як підстава для реєстрації права власності

Постанова ВП ВС, 14.11.18, справа №183/1617/16 села Піщанки (провадження №14-208цс18)

- ✓ Однією з підстав державної реєстрації права власності на нерухоме майно є рішення суду, яке набрало законної сили, *щодо* права власності на це майно (пункт 9 частини першої статті 27 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»). Рішення суду про витребування нерухомого майна з чужого незаконного володіння є таким рішенням і передбачає внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (пункт 143 постанови).

Віндикаційний позов: витребувати, а не зобов'язати повернути

Постанова ВП ВС, 14.11.18, справа №183/1617/16 села Піщанки (провадження №14-208цс18)

- ✓ У разі задоволення позовної вимоги про витребування нерухомого майна з чужого незаконного володіння **суд витребує таке майно на користь позивача, а не зобов'язує відповідача повернути** це майно власникові. Таке рішення суду є підставою для внесення до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно запису про державну реєстрацію за позивачем права власності на нерухоме майно, **зареєстроване у цьому реєстрі за відповідачем** (пункт 144 постанови).

Віндикаційний позов: ефективність захисту прав власника

Постанова ВП ВС, 14.11.18, справа №183/1617/16 села Піщанки (провадження №14-208цс18)

- ✓ Задоволення вимоги про витребування майна з незаконного володіння особи, за якою воно зареєстроване на праві власності, відповідає речово-правовому характеру віндикаційного позову та призводить до ефективного захисту прав власника. У тих випадках, коли має бути застосована вимога про витребування майна з чужого незаконного володіння, вимога власника про визнання права власності чи інші його вимоги, спрямовані на уникнення застосування приписів статей 387 і 388 ЦК України, є неефективними (пункт 146 постанови).

Віндикаційний позов: ефективність захисту прав власника

Постанова ВП ВС, 14.11.18, справа №183/1617/16 села Піщанки (провадження №14-208цс18)

- ✓ Власник з дотриманням вимог статей 387 і 388 ЦК України може витребувати належне йому майно від особи, яка є останнім його набувачем, незалежно від того, скільки разів це майно було відчужене до того, як воно потрапило у володіння останнього набувача. Для такого витребування оспорювання наступних рішень органів державної влади чи місцевого самоврядування, договорів, інших правочинів щодо спірного майна і документів, що посвідчують відповідне право, не є ефективним способом захисту права власника (пункт 147 постанови).

Nota bene!

Окрема думка суддів ВП ВС Ситнік О. М., Британчука В. В., Лященко Н. П., Прокопенка О. Б.

- ✓ *При розгляді справи та ухваленні рішення про витребування у фізичної особи земельної ділянки, яка отримана за рішенням органу, який уособлює державу, і яким у даному випадку є сільська рада, є позбавлення вказаної особи не лише права власності на земельну ділянку, але і унеможлиблює реалізацію відповідачкою свого права на безоплатне отримання у власність земельної ділянки даного виду. Тобто тягне необхідність у вирішенні питання про призначення грошової компенсації за втрачене майно.*

Віндикаційний позов: відсутність волі власника на відчуження майна

- ✓ відсутність спрямованого на відчуження майна рішення відповідного органу місцевого самоврядування (зокрема, його підроблення) означає, що власник волю на відчуження не виявляв (пункт 58 постанови ВП ВС, 17.10.18, справа №362/44/17 села Іванковичі (провадження №14-183цс18));
- ✓ постанови ВП ВС, 05.12.18, справи міста Одеси №522/2202/15-ц (провадження №14-132цс18), №522/2201/15-ц (провадження №14-179цс18) та №522/2110/15-ц (провадження №14-247цс18):
  - ✓ ВП ВС погодилася з висновком ВСУ, висловленим у постанові від 24.06.15 у справі №6-251цс15 про те, що майно, яке вибуло з володіння власника на підставі рішення суду, ухваленого щодо цього майна, але в подальшому скасованого, вважається таким, що вибуло з володіння власника поза його волею.

Віндикаційний позов: пропорційність втручання у право на мирне володіння майном у спорах щодо земель, які перебувають під посиленою правовою охороною держави

- ✓ Відповідачі не мали перешкод у доступі до законодавства й у силу зовнішніх, об'єктивних, явних і видимих природних ознак спірних земельних ділянок (які знаходилися в межах прибережної захисної смуги), проявивши розумну обачність, могли і повинні були знати про те, що ділянки перебувають у межах прибережної захисної смуги, а тому вибули з володіння держави з порушенням вимог закону, що ставить їх, відповідачів, добросовісність під час набуття земельних ділянок у власність під обґрунтований сумнів (постанови ВП ВС від 15.05.18 у справі №372/2180/15-ц (провадження №14-76цс18), 22.05.18 у справі №469/1203/15-ц (провадження №14-95цс18) і 30.05.18 у справі №469/1393/16-ц (провадження №14-71цс18)).

Віндикаційний позов: пропорційність втручання у право на мирне володіння майном у спорах щодо земель, які перебувають під посиленою правовою охороною держави

- ✓ У спорах стосовно земель лісогосподарського призначення, прибережних захисних смуг, інших земель, що перебувають під посиленою правовою охороною держави, остання, втручаючись у право мирного володіння відповідними земельними ділянками з боку приватних осіб, може захищати загальні інтереси, зокрема, у безпечному довіллі, непогіршенні екологічної ситуації, у використанні власності не на шкоду людині та суспільству (частина третя статті 13, частина сьома статті 41, частина перша статті 50 Конституції України) (пункт 90 постанови ВП ВС, 07.11.18, справа №488/6211/14-ц (провадження №14-235цс18); пункт 127 постанови ВП ВС, 07.11.18, справа №488/5027/14-ц (провадження №14-256цс18); пункт 148 постанови ВП ВС, 14.11.18, справа №183/1617/16 (провадження №14-208цс18)).

Віндикаційний позов: позовна давність

Постанова ВП ВС, 17.10.18, справа №362/44/17 села Іванковичі (провадження №14-183цс18)

- ✓ На віндикаційні позови держави та територіальних громад (в особі органів державної влади та місцевого самоврядування відповідно) поширюється загальна позовна давність. Зміна правовідносин, які стали остаточними внаслідок впливу позовної давності або мали би стати остаточними, якби позовна давність була застосована без дискримінації на користь держави, є несумісною з принципом правової визначеності (пункти 39-40 постанови).
- ✓ Правила обчислення позовної давності за вимогами прокурора (пункти 65-66 постанови).

Віндикаційний позов: позовна давність

Стаття 267 ЦК України. Наслідки спливу позовної давності

- ✓ 3. Позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення.
- ✓ 4. Сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові.

Постанова ВП ВС, 14.11.18, справа №183/1617/16 села Піщанки (провадження №14-208цс18)

- ✓ Поняття «сторона у спорі» може не бути тотожним за змістом поняттю «сторона у цивільному процесі»: сторонами в цивільному процесі є такі її учасники як позивач і відповідач ...; тоді як сторонами у спорі є належний позивач і той належний відповідач, до якого звернута відповідна матеріально-правова вимога позивача (пункт 138 постанови).

Віндикаційний позов: позовна давність

Постанова ВП ВС, 14.11.18, справа №183/1617/16 села Піщанки (провадження №14-208цс18)

- ✓ У спорі з декількома належними відповідачами, в яких немає солідарного обов'язку (до яких не звернута солідарна вимога), один з них може заявити суду про застосування позовної давності тільки щодо тих вимог, які звернуті до нього, а не до інших відповідачів (пункт 139 постанови);
- ✓ Для застосування позовної давності за заявою сторони у спорі суд має дослідити питання її перебігу окремо за кожною звернутою до цієї сторони позовною вимогою, і залежно від установленого дійти висновку про те, чи спливла позовна давність до відповідних вимог (пункт 140 постанови).

Nota bene!

Окрема думка суддів ВП ВС Ситнік О. М., Британчука В. В., Лященко Н. П., Прокопенка О. Б.

- ✓ *Якщо відповідачів у справі два чи кілька, суд вправі відмовити в задоволенні позову за наявності заяви лише одного з них, оскільки позовну давність законом визначено саме для позивача у справі як строк, у межах якого він може звернутися до суду.*

3. Негаторний позов

Негаторний позов: відмінність з віндикацією

Постанова ВП ВС, 04.07.18, справа №653/1096/16-ц міста Генічеськ (провадження №14-181цс18)

- ✓ Предметом віндикаційного позову є вимога власника, який не є фактичним володільцем індивідуально-визначеного майна, до особи, яка незаконно фактично володіє цим майном, про повернення його з чужого незаконного володіння (пункт 37 постанови).
- ✓ Негаторний позов – це позов власника, який є фактичним володільцем майна, до будь-якої особи про усунення перешкод, які ця особа створює у користуванні чи розпорядженні відповідним майном. Позивач за негаторним позовом вправі вимагати усунути існуючі перешкоди чи зобов'язати відповідача утриматися від вчинення дій, що можуть призвести до виникнення таких перешкод. Означений спосіб захисту спрямований на усунення порушень прав власника, які не пов'язані з позбавленням його володіння майном (пункт 38 постанови).

Негаторний позов: виселення

Постанова ВП ВС, 04.07.18, справа №653/1096/16-ц міста Генічеськ (провадження №14-181цс18)

- ✓ Навіть якщо власник службового житла не висловив вимогу звільнити це житло, проживання у ньому після припинення трудових правовідносин з роботодавцем не свідчить про законність його використання особою, якій воно було надане на час існування вказаних правовідносин (пункт 94 постанови).
- ✓ З моменту, коли перестали існувати правові підстави для користування службовим житлом, особа, якій воно було надане, володіє ним незаконно, і власник має право вимагати усунення перешкод у користуванні та розпорядженні таким майном шляхом виселення. Отже, позов про виселення є негаторним (пункт 49 постанови).

Негаторний позов: позовна давність

Постанова ВСУ, 27.01.16, справа № 6-2913цс15

- ✓ ЖК не передбачає окремих положень про позовну давність. Проте за статтею 62 цього кодексу при розгляді спорів, що впливають з договору найму жилого приміщення, суд застосовує приписи цивільного законодавства.
- ✓ Право на звернення до суду з позовом про виселення зі службового житла виникло у позивача після звільнення відповідача з роботи (1 жовтня 2002 року), а тому позовна давність через три роки (1 жовтня 2005 року) спливла.

Негаторний позов: позовна давність

Постанова ВП ВС, 04.07.18, справа №653/1096/16-ц міста Генічеськ (провадження №14-181цс18)

- ✓ Допоки особа є власником нерухомого майна, вона не може бути обмежена у праві звернутися до суду з позовом про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження цим майном, зокрема і шляхом виселення. А тому негаторний позов може бути пред'явлений упродовж всього часу тривання відповідного правопорушення (пункти 52, 96 постанови).
- ✓ Відступ від висновку ВСУ, сформульованого у постанові від 27.01.16 у справі №6-2913цс15.

Nota bene!

Окрема думка судді ВП ВС Ситнік О. М.

- ✓ *Висновок про неможливість застосування позовної давності до негативних позовів не ґрунтується на вимогах як ЖК Української РСР, так і ЦК України.*

Негаторний позов: володіння земельною ділянкою водного фонду

Постанова ВП ВС, 28.11.18, справа №504/2864/13-ц села Визирка (провадження №14-452цс18)

- ✓ Заволодіння землями водного фонду (перехід права володіння ними) всупереч ЗК України є неможливим. Розташування земель водного фонду вказує на неможливість виникнення приватного власника, а отже, і нового володільця, крім випадків, передбачених у статті 59 цього кодексу (пункт 70 постанови).

Негаторний позов: зобов'язання повернути земельну ділянку водного фонду

Постанова ВП ВС, 28.11.18, справа №504/2864/13-ц села Визирка (провадження №14-452цс18)

- ✓ Зайняття земельної ділянки водного фонду з порушенням статті 59 ЗК України має розглядатися як **не пов'язане з позбавленням володіння порушення права власності держави чи відповідної територіальної громади**. У такому разі **вимога зобов'язати повернути земельну ділянку має розглядатися як негаторний позов**, який може бути заявлений упродовж всього часу тривання порушення прав законного володільця відповідної земельної ділянки водного фонду (пункт 71 постанови).

Негаторний позов: звільнення майна з-під арешту, накладеного у виконавчому провадженні

Постанова ВП ВС, 22.08.18, справа №658/715/16-ц про прогулянковий катер (провадження №14-299цс18)

- ✓ Вимога про зняття арешту з майна фізичної особи, яка не є боржником у відповідному виконавчому провадженні, розглядається за правилами цивільного судочинства (пункти 24, 26 постанови).
- ✓ Особа не має пред'являти вимогу про визнання права власності на майно одночасно з вимогою про зняття з нього арешту та виключення з акта опису й арешту майна, якщо її право власності на це майно вже підтверджене (пункти 28-29 постанови).

Див. також: постанова ВП ВС, 22.04.19, справа №661/624/16-ц про квартиру (провадження №14-618цс18).

Негаторний позов: звільнення майна з-під арешту, накладеного у кримінальному провадженні

- ✓ Якщо арешт накладений на майно особи, яка не є учасником кримінального провадження, останнє розпочате у період дії КПК 1960 року та завершене у порядку, передбаченому законом, спір щодо зняття майна з-під арешту є приватноправовим та має розглядатися залежно від суб'єктного складу учасників за правилами цивільного чи господарського судочинства.

Див.: постанова ВП ВС, 24.04.19, справа №2-3392/11 (провадження №14-105цс19).

Звільнення майна з-під арешту, накладеного у кримінальному провадженні

- ✓ Якщо арешт накладений на майно особи, яка не є учасником кримінального провадження, останнє розпочате у період дії КПК 1960 року і триває, справа не передана до суду на час набрання чинності КПК України 2012 року, то вирішення питання щодо зняття арешту чи оскарження дій чи бездіяльності слідчого у кримінальному провадженні здійснюються за правилами КПК України 2012 року, а не за правилами цивільного судочинства.

Див. постанови ВП ВС: 24.04.18, справа №202/5044/17 (провадження №14-119цс18); 17.10.18, справа №461/233/17-ц (провадження №14-326цс18); 07.11.18, справа №296/8586/16-ц (провадження №14-387цс18); 28.11.18, справа №636/959/16-ц (№14-366цс18); 12.12.18, справа №640/17552/16-ц (провадження №14-418цс18).

Nota bene!

Постанова, 17.10.18, справа №461/233/17-ц про транспортний засіб (провадження №14-326цс18)

Окрема думка (частково розбіжна) суддів ВП ВС Антонюк Н.О., Бакуліної С.В., Лобойка Л.М., Кібенко О.Р., Рогач Л.І., Яновської О.Г.

- ✓ *Єдиним ефективним з трьох визначених ВП ВС способів захисту позивачем його права власності є звернення до слідчого судді з клопотанням про скасування арешту майна:*
  - ✓ *арешт майна може бути скасовано повністю чи частково ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження за клопотанням іншого власника або володільця майна, якщо вони доведуть, що в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано (абзац 2 частини першої статті 174 КПК 2012 року).*

Дякую за увагу!

- Верховний Суд,
вул. П. Орлика, 8, м. Київ, 01043,
- <http://supreme.court.gov.ua>,
- dmytro.hudyma@gmail.com